

MITAS KAIP KULTŪRŲ INTERPRETACIJŲ SANKIRTA CLIFFORDO GEERTZO ANTROPOLOGIJOJE

Neringa Mikalauskienė

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto
Visuotinės literatūros magistrantė

Straipsnis skirtas vieno iš XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje JAV susiformavusios literatūros ir kultūros studijų krypties atstovų Cliffordo Geertzo mito tyrinėjimo specifikai atskleisti. Prieš porą metų lietuvių kalba buvo išleista solidi C. Geertzo darbų rinktinė „Kultūrų interpretavimas“¹, tačiau kol kas jo idėjos Lietuvoje sulaukė mažai dėmesio: įvadinis A. Sverdiolo straipsnis „Cliffordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“ nubrėžia pačias bendriausias jo tyrinėjimų gaires, pasirodo A. Valantiejaus recenzija „Ko reikia gerai interpretacijai“², labiau pabrėžianti sociologijai svarbius C. Geertzo tyrinėjimų aspektus, šio kultūros antropologo idėjas savaip permąsto G. Mažeikis³. Literatūrologams C. Geertzas būtų įdomus tuo, kad skatina nagrinėti kultūras kaip tekstus. Jis daro drąsią išvadą, kad visi mūsų veiksmai yra sakiniai, o žmonių elgseną galima aiškinti remiantis rašytojo ir skaitytojo analogija⁴. Kultūros apraiškų analizė – tai

visų pirma „atidus skaitymas“: „Kaip ir atliekant įprastą atidaus skaitymo užduotį, kultūros analizę galima pradėti nuo bet kurios jos gausaus repertuaro formos ir pabaigti bet kuria iš jų.“⁵ C. Geertzo metodas – apsistoti prie vienintelės daugiau ar mažiau apibrėžtos formos, pavyzdžiui, mito ar vieno kurio nors ritualo, ir nuolatos į ją gilintis tam, kad parodytų bet kurios kultūros sistemoje (arba, tiksliau, jo interpretuojamoje kultūros sistemoje) veikiančius dėsningumus. Gilintasi į vieną iš šios rinktinės C. Geertzo straipsnių „Gilusis lošimas: pastabos apie Balio gaidžių kapotynes“. Šiame straipsnyje C. Geertzo mito samprata atskleidžiama įrašant mitą į tyrinėtojo sukurtą kultūrinės antropologijos sistemą. „Atidžiam skaitymui“ taip pat panaudoti kiti C. Geertzo straipsniai šia tema: „Sumišę žanrai. Socialinės minties pokyčiai“, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, „Religija kaip kultūros sistema“, „Čiabuvių akimis“: apie antropologinį supratimą“.

„Giliajame lošime“ C. Geertzas atpasakoja Balio salos čiabuvių mitą apie vieną svarbiausių jų kultūrinių herojų – Kapotynininku

¹ Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

² Algimantas Valantiejus, „Ko reikia gerai interpretacijai?“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2005, Nr. 2, 136–143.

³ Gintautas Mažeikis, *Filosofijos antropologijos pragmatika ir analitika*, Šiauliai: Saulės delta, 2005.

⁴ Clifford Geertz, „Sumišę žanrai. Socialinės minties pokyčiai“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 65.

⁵ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Balio gaidžių kapotynes“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 354.

pramintą princa, kuris išvyksta į gaidžių kapotynių varžybas rungtis su kaimynystėje gyvenančiu princu, o tuo metu į jo namus įsiveržę prasčiokai išžudo visą šeimą – tėvą, brolius, žmonas ir seseris. Šitaip išvengęs mirties, Kapotynininkas grįžta, kad susidorotų su žudikais, atgautų sostą, atkurtų senuosius baliečių papročius ir sukurtų galingą, garbingą ir klestinčią valstybę. Šis mitas, atpasakotas jau beveik straipsnio pabaigoje, taip įpinamas į teksto audinį, kad tarsi praranda jam privalomą centro poziciją, tačiau toks sprendimas pasidaro visiškai priimtinas, žinant C. Geertzo metodiką – sąmoningą naujųjų istoristų eklektiškumą, kuris iškeliamas kaip pranašumas teigiant, kad taip išvengiama būtinybės aukoti „kai kurias savo nuostatas, nesutampančias su kitų, ar dėl studijų sistemiškumo ir nuoseklumo atsisakyti visų metodišką tyrimą destabilizuojančių veiksnių – estetinio malonumo, spontanikos, improvizacijos, kritinės inovacijos troškimo, susidomėjimo istoriniu atsitiktinumu ir partikuliarumu“⁶. Analizuoti svetimą kultūrą C. Geertzas imasi nuo asmeninių patirčių. Straipsnį jis pradeda pasakojimu apie tai, kaip ankstyvą 1958 m. balandį jie su žmona „krečiami maliarijos ir nedrąsos“ atvyksta į vieną Balio kaimelį ketindami jį patyrinėti; kalba apie išpūdžius ir jausmus, kuriuos jie patyrė iš pat pradžių: „klaidžiojome po kaimą suglumę, liūdnamai susimąstę, trokšdami įtikti“. Tyrinėtojų antropologų buvimą iš tiesų legalizuoja tik tam tikra laikysena uždraustose gaidžių kapotynėse – bėgdami nuo dorovės policijos atstovų jie įrodo esą solidarūs su kaimo gyventojais. Tai – pagrindinė sėkmingo tyrimo sąlyga: dalyvavę (netgi netyčia) ritualiniame paprotyje ir taip tapę „neįprastai tikrais pašaliečių akimis be galo sudėtingos visuomenės na-

riais“, jie gali tiesiogiai tirti valstietišką mąstyseną, pabandyti suvokti ją iš vidaus: „man labai greitai pavyko pamatyti emocijų išskrovos, skirtingo statuso gyventojų priešiško ir filosofinės dramos derinį, ypač reikšmingą visuomenei, kurios vidinę prigimtį troškau suvokti.“⁷ Nors „Tirštajame aprašyme“ deklaruojama, jog tyrimų išvados nepriklauso nuo vietos, kurioje padarytos, ir kad tiek gyvendamas tarp tyrinėjamos bendruomenės narių, tiek dirbdamas savo kabinete tyrinėtojas gali padaryti beveik tas pačias išvadas, „Gilajame lošime“ akivaizdžiai parodoma, jog priimtas į tyrinėjamą bendruomenę tyrinėtojas yra pranašesnis. Geri santykiai su čia buviais leidžia pritaikyti tyrinėtojo interpretacinius sugebėjimus. Gebėjimas suprasti čiabuvių vidaus pasaulio formą veikia panašus „ne į tapimą kažkuo su jais bendra, o į gebėjimą perprasti patarę, pagauti aliuziją, perkąsti anekdotą arba interpretuoti eilėrašį“⁸.

Mitą C. Geertzas suvokia kaip tam tikrą simbolių sistemą, siekiančią suformuoti tvirtas ilgalaikes žmonių motyvacijas, kuriančią visuotinės būties tvarkos sampratą ir įtvirtinančią šią sampratą jų gyvenamoje aplinkoje taip, jog žmonių nuotaikos ir motyvacijos atrodo nepaprastai tikroviškos, o patikimiausias būdas įtvirtinti mitą tikrovėje – susieti jį su ritualu.

Tačiau prieš imantis analizuoti C. Geertzo mito tyrinėjimo specifiką, pirmiausia reikia išdėstyti jo požiūrį į etnografiją. Tik supratus, kas yra etnografija, tiksliau, ką reiškia etnografinė veikla, galima suprasti, kuo ypatinga antropologinė analizė „kaip pažinimo būdas“. Etnografinė veikla – ne tik metodas ar techni-

⁷ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Balio gaidžių kapotynes“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 319.

⁸ Clifford Geertz, „Čiabuvių akimis: apie antropologinį supratimą“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 51.

⁶ Brigita Speičytė, „Naujasis istorizmas“, *XX a. literatūros teorijos*, Vilnius: VPU leidykla, 2006, 262.

kos (užmegzti ryši, parinkti informantus, transkribuoti tekstus, sudarinėti genealogijas bei sričių žemėlapius, rašyti dienoraštį ir pan.), bet ir tam tikros intelektualinės pastangos, kruopščiai apgalvotas rizikingas bandymas imtis „tirštojo aprašymo“, kuris apimtų įvairias plotmes (religinę, psichologinę, sociologinę, politinę). Etnografas susiduria „su gausybe sudėtingų sąvokinių struktūrų, viena ant kitos užsiklojančių ir viena su kita susipinančių, keistų, netaisyklingų bei neapibrėžtų; ir šias struktūras jis turi įsigudrinti iš pradžių perprasti, o paskui – ir perteikti“⁹. C. Geertzas teigia, kad „etnografinis tyrimas yra tarsi mėginimas skaityti (o tiksliau, bandymas „sugalvoti, kaip įskaityti“) rankraštį svetima kalba, išblukusį, su galybe praleistų žodžių, nenuoseklumų, įtartinų taisyčių ir tendencingų komentarų, – tik šįkart parašytą ne visuotinai sutartomis grafemomis, o laikinai susiformavusios elgsenos pavyzdžiais“¹⁰.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, ką C. Geertzas vadina „laikina susiformavusia elgsena“: jis pabrėžia ne tiek žmogaus individualumą, kiek jo, kaip socialinės būtybės, bendrumą ir konvencionalumą – tai, ką vadiname „savo duomenimis“, iš tiesų yra „mūsų konstrukcijos, pagrįstos kitų žmonių konstrukcijomis, išreiškiančiomis tai, ką jie ir jų kraštiečiai daro“¹¹. Tyrinėtojas kitas kultūras aprašo būtent tomis sąvokomis, kurias yra sukūrusi jo paties kultūra, todėl ir etnografinis aprašymas tegali būti tik interpretuojamasis. C. Geertzas teigia, kad idealu būtų kiekvieną kultūrą aiškinti „pasielkiant konstrukcijas, kuriomis, kaip įsivaizduojame, patys berberai, žydai ir prancūzai perteikia savo išgyvenimus; formules, kurias

jie patys vartoja norėdami apibūdinti, kas jiems nutiko“¹², ir tai iš tiesų nelengvas uždavinys, „delikatumu ir net magišku pobūdžiu nenusileidžiantis sugebėjimui įlįsti į kito kailį“¹³. Sugebėjimas „įlįsti į kito kailį“ yra veikiau maginio nei mokslinio pobūdžio. C. Geertzas polemizuoja su tais, kurie kultūrą laiko „išsamia taisyklių sistema, etnografiniu algoritmu, leidžiančiu juo besivadovaujančiam žmogui veikti taip, kad būtų palaikytas čiabuviu“¹⁴. Ginčai ar išsamios analizės duomenys atspindi tai, ką iš tiesų mano čiabuviai, ar tai tėra gudrus, logiškai ekvivalentiškas apsimetinėjimas, neturi prasmės. C. Geertzas pabrėžia, kad pats iš tiesų nesistengia nei tapti čiabuviu, nei juos pamėgdžioti. Jo užduotis – „susikalbėti“. Etnografinio aprašymo interpretavimo objektas – socialinio diskurso srautas, o tikslas – išsaugoti šio diskurso „įstaras“ nuo išnykimo. O štai antropologijos tikslas – „žmonių diskurso sferos išplėtimas“ šalia kitų – mokymo, pramogos, praktinio konsultavimo, prigimtinių žmogaus elgesio dėsnių atradimo – tikslų. Kultūra nėra galia, kurią būtų galima laikyti visuomeninių įvykių, elgsenų, institucijų ar procesų priežastimi, ji – kontekstas, terpė, kurioje visi šie dalykai gali būti suprantami.

C. Geertzas teigia atliekamas „mikroskopinę analizę“: siekia apibendrinti nepaprastai smulkių dalykų pažinimą, nuo „etnografinių miniatiūrų rinkinio“ (tarkim, juokingų pasakojimų, anekdotų arba mitų) pereiti prie „monumentalių tautos, epochos, žemyno ar civilizacijos kultūrinių peizažų“¹⁵. Tačiau tai jokių būdu ne

⁹ Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 10.

¹⁰ *Ten pat*, 10.

¹¹ *Ten pat*, 9.

¹² *Ten pat*, 16.

¹³ Clifford Geertz, „Čiabuviu akimis: apie antropologinį supratimą“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 37.

¹⁴ Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 12.

¹⁵ *Ten pat*, 23.

reiškia kurti tam tikrus modelius, tipizuoti: „mintis, kad vadinamuosiuose „tipiškuose“ miesteliuose ir kaimuose galima aptikti tautinių, visuomeninių civilizacijų, didžiųjų religijų ar dar kokių nors susumuotų ir supaprastintų dalykų, yra aiški nesąmonė. Miesteliuose ir kaimuose tegalima rasti (deja) tik miestelių ir kaimų gyvenimą.“¹⁶ Tyrinėjimų vieta yra tik tyrinėjimų vieta, o ne objektas.

Mitas ir ritualas

Būtent dalyvavimas pagrindiniame gaidžių kapotynių rituale suteikia galimybę C. Geertzui tapti baliečiams savu, jis pripažįstamas bendruomenės nariu ir gali gilintis į jos kultūrą tarsi iš vidaus. Mitas apie prinčą Kapotynininką gali egzistuoti ir savarankiškai, be ritualo, tačiau paaiškinti ritualą gali tik mitas. Tai tinka ir kalbant apie mitų ir ritualų ryšį apskritai: jei pamiršamas ritualą lydintis mitas, ritualas ilgainiui praranda savo ryšį su mitiniu laiku ir buvusią tvarką, todėl gali tapti tiesiog veiksmu be kultūrinės prasmės ir galiausiai išnykti. Negalima analizuoti kultūros be ritualo, jei jis įaugęs tiek į ten egzistuojančią socialinę sistemą (rodo giminystės ryšius ir socialinių vaidmenų hierarchiją), tiek išreiškia individualias emocijas ir ypač – aistras: priimtiniomis formomis rodo nuslopintą agresiją, konfliktus, galų gale – pačią bendriausią gyvenimo ir mirties priešpriešą. Ritualai formuoja žmonių sąmonę. Tai „įvaizdis, išmonė, modelis, metafora, o kartu ir raiškos priemonė“¹⁷. Remdamasis V. Turneriu, C. Geertzas plėtoja ritualinės dramos teoriją teigdamas, jog valdžios formos (bylinėjimasis, nesantaika, aukojimai, maldos) ri-

tualizuojamos, ir tokiu būdu įvairiais laikotarpiais ir įvairiose kultūrose sprendžiama konfliktinė situacija. Ritualinė dramos teorija paremta „kartotine socialinių veiksmų prigimtimi – vis iš naujo suvaidinamos ir šitaip vis iš naujo išgyvenamos pažįstamos formos“¹⁸. Pasiduodamas ritualo teatro magijai, žmogus keičia savo laukinę prigimtį ir yra įtraukiamas į visuomenę. Ritualai – tai savotiški visuotiniai ir įmantrūs kultūriniai spektakliai, kuriuose nėra atstumo tarp žiūrovo ir aktoriaus.

C. Geertzas laikosi pozicijos, kad kultūros analizės aprašymai, nors ir pagrįsti gebėjimu „įlįsti į kito kailį“ ar matymu „čiabuvių akimis“, turi būti pateikti tokia kalba, kokia tam tikrų kategorijų asmenys interpretuoja savo patirtį, nes tik tokius aprašymus jie pripažįsta: įtraukta į sau artimą kontekstą svetima kultūra tampa suprantama ir nebeegzotiška. Todėl jo tekstuose atsiranda neįprastų lyginimų, pavyzdžiui, su klasikine literatūros kūriniais. Gaidžių kapotynių poveikį baliečiams lygindamas su W. Shakespeare'o *Hamleto*, *Karaliaus Lyro* ar F. Dostojevskio *Nusikaltimo ir bausmės* poveikiu kitokio temperamento ir kitokių konvencijų žmonėms, C. Geertzas daro bendras išvadas, kad ir šie klasikiniai spektakliai mūsų kultūroje, ir gaidžių kapotynės apima „mirties, vyriškumo, įtūžio, garbės, netekties, labdaros, galimybės temas ir suformuoja iš jų vieną bendrą struktūrą, perteikia jas taip, kad iškeltų paviršium jų esminę prigimtį“¹⁹. Ritualu šios temos yra interpretuojamos pagal tam tikrą istorinę situaciją, o amžininkai šioms interpretacijoms suteikia reikšmę. Tokiu būdu temos tampa regimos, apčiuopiamos, supran-

¹⁶ *Ten pat*, 23.

¹⁷ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Babilio gaidžių kapotynes“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 346.

¹⁸ Clifford Geertz, „Sumišę žanrai. Socialinės minties pokyčiai“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 62.

¹⁹ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Babilio gaidžių kapotynes“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 346.

tamos, t. y. šios idėjos tampa „tikros“. Ritualas turi būti analizuojamas kaip bet kuris kitas tekstas – tik taip išryškėja vienas svarbiausių jo bruožų – „emocijų naudojimas pažinimo tikslams“: „Gaidžių kapotynės apie viską kalba jausmų kalba: tai – ir rizikos sukeltas jaudulys, pralaimėjimo nevilts, triumfo teikiamas malonumas. Tačiau jos jokių būdu nesako paprasčiausiai, jog rizika jaudina, pralaimėjimas prislegia, triumfas patenkina. Tai būtų banalios afekto tautologijos. Gaidžių kapotynės sako, kad būtent šios emocijos sukūrė visuomenę, subūrė draugėn individus. Lankytis ir pačiam dalyvauti gaidžių kapotynėse baliečiui lygu įgyti tam tikrą jausminį išsilavinimą – jose jis pažįsta savo kultūros etosą ir savo paties jautrumą (arba tam tikrus šių dalykų aspektus), išreikštus regimomis kolektyvinio teksto formomis.“²⁰ O susietas su mitu apie prinčą Kapotynininką ir iš lūpų į lūpas perduodamomis legendomis apie senaisiais laikais įvykusias didžiąsias Dvikovas Saulėje tarp valdovų ir prinčų, šis ritualas baliečiams tampa ne tik esamos jų visuomeninės tvarkos atspindžiu, bet ir kultūrinio statuso vertybės archetipu, kurį įkūnija išdidaus, ryžtingo, garbės troškulio užvaldyto ugningo žaidėjo, princo kšatrijo, įvaizdis²¹.

Panašią religinę psichologinę dramą su savais aktoriais ir vaidmenimis – lignonio „užliūliavimus“ navahų gentyje – C. Geertzas išsamiai aprašo straipsnyje „Religija kaip kultūros sistema“. Šie lignonio „užliūliavimai“ irgi turi ritualo bruožų – jų struktūra, t. y. dramų siužetai, panašūs: monotoniškomis skanduo-tėmis ir ritualiniais judesiais lignonis sutapatinamas su Šventaisiais žmonėmis ir galiausiai

²⁰ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Balio gaidžių kapotynes“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 351.

²¹ *Ten pat*, 345.

„išgydomas“. Realus pasveikimo čia nėra – sergančiam tiesiog suteikiamas žodynas, „padedantis suvokti savo kančios prigimtį ir susieti ją su likusiu pasauliu“²². Suteikdamas tokį žodyną ritualas suformuoja ir įsitikinimą, kad religinės sampratos atitinka tikrovę ir kad religijos nurodymai yra teisingi. „Ritualo metu per kokį nors vieną simbolinių formų rinkinį į viena sualydytas gyvenamas ir įsivaizduojamas pasaulis pasirodo esąs tas pats pasaulis ir šiuo ypatingu būdu transformuojamas mūsų pasaulio supratimas.“²³ Taip ritualu tos visuomenės dabartyje mitas įtvirtinamas kaip simbolinė struktūra, atspindinti visuotinės būties tvarkos sampratą.

Mitas ir simbolis

Gaidžių kapotynės, kurių ištakos siekia mito laikus, o dabartis susijusi su tam tikrais ritualais, reprezentuoja atskirų kultūros temų rinkinį. Jos „atskleidžia gyvuliško žiaurumo, vyriško narcisizmo, azartinio lošimo, skirtingo kultūrinio statuso individų tarpusavio varžybų, masių aistrų ir kraujo aukos temas“²⁴ ir „paverčia šių temų rinkinį jas visas apibrėžiančia ir kartu jų žaismą atskleidžiančia taisyklių visuma, sudaro simbolinę struktūrą, kaskart leidžiančią dar kartą aiškiai pajusti šių temų vidinio giminingumo tikrovę“²⁵.

Kultūrą C. Geertzas apibrėžia kaip simboliškai įkūnytą perteikiamų reikšmių modelį. Jis nemano, kad taip išplečia kultūros termino apibrėžimą, atvirksčiai – tvirtina, kad tai, kaip kultūrą supranta jis, išvaduoja šį terminą nuo

²² Clifford Geertz, „Religija kaip kultūros sistema“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 115.

²³ *Ten pat*, 122.

²⁴ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Balio gaidžių kapotynes“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 352.

²⁵ *Ten pat*, 352.

daugybės referentų ir „tyčia migloto vartojimo“ dviprasmiškumą. Kultūra – tai „simbolių ikūnytas istoriškai perduodamų reikšmių modelis, tam tikra sistema paveldėtų sampratų, išreikštų simbolinėmis formomis, kuriomis žmonės bendrauja, išsamžina ir perteikia savo požiūrį į gyvenimą bei jo pažinimą“²⁶, – trumpai tariant, elgseną kontroliuojančių simbolių rinkinys. Simboliu C. Geertzas laiko „bet koki objektą, veiksma, įvykį, savybę ar santykį, kuris žmogui yra pasaulio suvokimo ir savivokos priemonė“²⁷. Simboliai yra „išoriniai informacijos šaltiniai“, jie aptinkami už individualaus žmogaus ribų ir juos reikia aiškinti apreišiant jų gyvavimo visumą. C. Geertzas remiasi biologijos mokslu ir simbolius lygina su DNR suformuota kodine programa ląstelėje. Jie veikia panašiai – sukuria tam tikrą modelį, planą, schemą, padedančią išsamžinti, bendrauti, perteikti savo požiūrį į gyvenimą, kontroliuoja. Esminis skirtumas nuo gyvūnų pasaulio tvarkos – sugebėjimas vieną modelį keisti kitu: praktinį modelį „kam to reikia“ paversti pavyzdiniu procesu, kuris atskleistų konkretaus modelio veikmę kitoje terpėje. Taip simboliai suteikia žmogui tvarkos pojūtį: žmogus negali pakeisti chaoso, jam reikia apibrėžtumo. Ne veltui visi pradžios mitai kalba apie perėjimą iš chaoso į tam tikrą būdą sutvarkytą pasaulį, o Balio gaidžių kapotynės įrašomos į kultūrinio herojaus mitą, kuris pasakoja apie tai, kaip buvo sukurta galinga, garbinga bei klesinti valstybė, ir egzistuoja kaip kultūrinio statuso vertybės archetipas.

²⁶ Clifford Geertz, „Religija kaip kultūros sistema“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 99.

²⁷ Arūnas Sverdiolas, „Cliffordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, ix.

Šventųjų simbolių funkcija – „sintetinti tautos etosą – jos gyvenimo toną, pobūdį ir kokybę, jos etinį bei estetinį stilių ir nuotaiką – su jos pasaulėžiūra – jos turimu tikrovės vaizdiniu bei viską apimančiomis tvarkos idėjomis“²⁸. Mitai yra tam tikri simbolių rinkiniai; jais objektyvizuojamas moralinis ir estetinis pasirinkimas, nes per mitą šis pasirinkimas vaizduojamas kaip neišvengiama ir paremta autoritetu gyvenimo sąlyga tam tikros struktūros pasaulyje. Ypač tai akivaizdu, kai turimas reikalas su tokia išplėtota sistema kaip religija. Pasakodama savus mitus, religija ne vien paaiškina pasaulį, bet ir moko kentėti – šiek tiek lengviau įveikti fizinį skausmą, asmeninę netektį ar bejėgiškumą negalint padėti kitam kenčiančiam. Anot C. Geertzo, religijai išmanyti visiškai nebūtinas teologinis sąmoningumas – tie patys dėsniai galioja „tiek vadinamosiose primityviosiose, tiek vadinamosiose civilizuose“ religijose. Jis pats pasakoja mitus, pavyzdžiui, bailų ar dinkų genčių, teigdamas, kad jie tapatūs istorijoms iš Pradžios knygos, kuri žydams ir krikščionims veikiausiai yra vaizduojamoji nei pamokomoji. Religijos tikslas – išsklaidyti žmogui nuolat kylantį įtarimą, kad pasaulio nesaisto jokia tvirta tvarka: simboliais suformuojamas toks tvarkos įvaizdis, kuris gali „paaiškinti ir net išaukštinti akivaizdžius žmogaus patirties paradoksus, mįsles ir beprasmybes“²⁹.

Mitas, sudedamoji kiekvienos kultūros dalis, pirmiausia yra perskaitomas kaip specifinis tekstas, kultūros analizei parankus tuo, kad turi nusistovėjusių simbolių arsenalą, o kultūra, anot C. Geertzo, yra elgseną kontroliuojančių simbolių rinkinys.

²⁸ Clifford Geertz, „Religija kaip kultūros sistema“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 99.

²⁹ *Ten pat*, 118.

Kultūra kaip mito tyrinėjimo erdvė

Mito analizė įtraukiama į bendrą disciplinų (sociologijos, psichologijos, religijotyros, filosofijos, literatūrologijos, lingvistikos), kurių reikia norint suprasti kultūrą, lauką. C. Geertzas teigia, jog, atlikdami bet kokią analizę, mes iš tiesų rūšiuojame prasmės struktūras ir nustatome jų socialinį pagrindą bei reikšmingumą. Tyrinėjant konkretų pasakojimą (pvz., mitą apie prinčą Kapotynininką) reikėtų išskirti tam tikras ten glūdinčias interpretavimo sistemas, paskui pamėginti parodyti, kaip jų egzistavimas sukūrė būtent tokią situaciją, kurioje kyla konfliktas. Visos žinios, kurių reikia, kad suprastume konkretų įvykį, ritualą, paprotį, idėją, yra pateikiamos kaip parengtinė informacija, todėl galima teigti, jog ir mitą reikėtų pradėti tyrinėti dar iki jo.

C. Geertzas pabrėžia, kad imantis tyrimo reikia vadovautis principu, jog „visuomenė, kaip ir gyvenimas, pati pasiūlo būdus save interpretuoti“³⁰. Pristatydamas kiekvieną visuomenę pagal vien jai būdingą esminį bruožą, C. Geertzas bando įrodyti, kad būtent šios atskirybės ir rodo tam tikrą bendrą kultūros simboliškumą. Tyrinėdamas Javos, Balio ar Maroko kultūras, jis pirmiausia aprašo jų kasdienį gyvenimą. Kalbėdamas apie javiečių buitį sako, kad ten „klesti stulbinamas intelektualinis gyvybingumas, tikra liaudiška filosofinė aistra“: valstiečiai diskutuoja apie valios laisvę, beraščiai prekeiviai – apie Dievo savybes, darbininkai – apie proto ir jausmų santykius, laiko prigimtį ir juslių patikimumą. Visa tai egzistuoja kultūroje kaip neatskiriama jos dalis. C. Geertzas atkreipia dėmesį, kad jų pasaulio aiškimas yra sinkretinis, bet jį galima traktuoti

kaip dvi iš esmės mitines priešpriešas: javiečių asmens samprata remiasi skirstymu į dvi religines kontrastingų sąvokų grupes – į „virdų“ ir „išorę“ bei į „rafinuotumą“ ir „vulgarumą“, tačiau pažymi, kad Javoje, dvasiai tapus reflektiviai, sustojo ritualo raida. O Balyje atvirkščiai – ritualas sužydėjo ir pasiekė puošnų spalvingumą. Anot C. Geertzo, „kas Javoje yra filosofija, tas Balyje virsta teatru“³¹, todėl Balio kultūrą ir giminystės sistemą jis aprašo jau kitaip – teatrinėmis sąvokomis. Gyvenimo kaip teatro suvokimas baliečių visuomenėje išreiškiamas lengvai pastebimomis simbolinėmis formomis: sudėtingu pavadinimų ir titulų repertuaru. „Ką nors identifikuodamas (save ar kitą), balietis sutapatina asmenį su vienu jam žinomų vaidmenų – „karaliumi“, „senele“, „trečiagimiu“, brahmanu“, iš kurių neišvengiamai tarsi koks keliaujančių aktorių trupės spektaklis – *Čarlio tetulė* ar *Henrio pavasaris* – yra sudaryta socialinė drama.“³²

Maroko kultūros aprašymams C. Geertzas pasitelkia lingvistiką ir žodžių daugiareikšmiškumą, tiksliau, pabrėžia, kad marokiečiai turi ypatingą lingvistinę formą *nisba*, reiškiančią „priskyrimą“, „apkaltinimą“, „santykį“, „ryšį“, „analogiją“, „atitikimą“, ir dešimtis iš jos sudaromų vedinių, vartojamų daugelyje sričių apibūdinti asmenų santykius rodančias savybes.

Užuot ieškojęs kokių nors bendrų kiekvienos tyrinėjamos visuomenės socialinio ar religinio gyvenimo formų ir jas lyginęs pagal panašumus ar skirtumus, C. Geertzas daro išvadą, kad gilinantis į kiekvienos visuomenės specifiką tyrimas vis tiek panašus: tyrinėtojas neišvengiamai svyruoja tarp egzotiškų smulkmenų (leksinių antitezių, kategorijų schemų, mor-

³⁰ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Balio gaidžių kapotynes“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 354.

³¹ Clifford Geertz, „Čiabuvio akimis“: apie antropologinio supratimo prigimtį“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 41.

³² *Ten pat*, 43.

feminių transformacijų), tačiau kuo labiau ginamasi į svetimą kultūrą, tuo labiau nuo jos tolstama ir taip išryškėja bendrybės ir abstrakcijos, būdingos visiems. Jis teigia, kad „ir javiečių fenomenologinis tikrovės skaidymo į vidų ir išorę, glotnumą ir šiurkštumą būdas, ir suabsoliutinančios baliečių titulų sistemos, ir asmenų klasifikavimas pagal *nisbaq* – tarsi jie tebūtų pripildytos tuščiavidurės formos – yra ne paskiras savarankiškas paprotys, o viso socialinio gyvenimo modelio dalis“³³. Būtent visuomenės modelis sudaro sąlygas atsirasti situacijoms, kuriose žmonės bendrauja ir kuriose atsiskleidžia jų, kaip individų, savastis. Taigi ir mitas šiame kontekste iškyla kaip viena iš integralios kultūros apraiškų, galinčių kalbėti apie visą sistemą, todėl C. Geertzas netyrinėja jo atsietai nuo terpės, kurioje tas mitas egzistuoja. Jis kalba apie tai, kaip šis konkretus kultūros faktas pasirodo ir kaip yra susijęs su įvairiomis gyvenimo sritimis. Tarkime, gaidžių kapotynės, kurias stebėjo C. Geertzas, buvo surengtos siekiant per jų metu vykstančias lažybas surinkti pinigų naujai mokyklai statyti, taip siejant jas su esamais visuomenės poreikiais. Atsinešti gaidį į svarbias kapotynes suaugusiam vyrui – privaloma piliečio pareiga. Kapotynės paprastai rengiamos turgaus dieną, o jų apmokestinimas – vienas pagrindinių visuomenės pajamų šaltinių. Kasdienėje baliečių kalboje gausu žodžių, nusakančių ryšį su gaidžių kapotynėmis: su jomis lyginami teismai ir karai, politinės kovos, ginčai dėl palikimo ir netgi gatvės žodžiavimaisi – taigi šis reiškinys apima visus visuomenės sluoksnius, nuo gerbiamiausių iki žemiausių. Gaidžių kapotynės sutvirtina giminystės ryšius: joks vyras niekada neina lažybų prieš gaidį, priklausantį jo paties giminės nariui. Jomis nubrėžiama hie-

³³ *Ten pat*, 43.

rarchija, tai iš esmės – „su visuomeniniu statusu susijusių aistrų inscenizavimas“³⁴. Nors lažybos, vykstančios dėl kurio nors gaidžio pergalės, turi ekonominių paskatų, kuo solidesnii piliečiai lošia, tuo mažiau paisoma ekonominės naudos ir jau yra varžomasi dėl statuso. „Gaidžių kapotynės – tai kultūrinė figūra visuomeniniame kontekste.“³⁵ Jei nebūtų jas įprasminančio mito, jos ilgainiui prarastų ryšį su mitiniu laiku ir buvusią tvarka ir, tapusios tiesiog veiksmu be kultūrinės prasmės, galiausiai išnyktų.

Indukcinė interpretacija kaip kultūros tyrimo metodas

C. Geertzo metodą tirti kultūrą pasitelkus įvairias jos apraiškas galima vadinti indukcinė interpretacija: nuo paskirų kultūros formų (pvz., mito apie princą Kapotynininką ir su juo siejamo gaidžių kapotynių ritualo) einama bendrų išvadų link: „kultūros formų analizė pasistūmėja nuo pastangų, panašių į kūno skrodimą, simptomų nustatymą, kodo iššifravimą ar sistemos sudarymą (tai pagrindinės šiuolaikinėje antropologijoje atrandamos analogijos), literatūros teksto analizę primenančių pastangų link.“³⁶ Operuojant faktais nuo kone medicininio tikslumo pereinama prie laisvo, bet pagrįsto interpretavimo.

C. Geertzas tęsia W. Dilthey'aus pradėtą veiklą – nuo griežto mokslo modelio eina prie hermeneutinio. Nesvetima jam ir psichoanalitinė tyrinėjimų kryptis, tačiau psichoanalitinės teorijas jis pritaiko savoms interpretacijoms. Jo manymu, „neišvengiami bet kurios

³⁴ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Balio gaidžių kapotynes“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 339.

³⁵ *Ten pat*, 347.

³⁶ *Ten pat*, 351.

reikšmingesnės religijos antropologijos atspirties taškai – Durkheimo svarstymai apie šventybės prigimtį, Weberio *Verstehenden* metodologija, Freudo asmeninių ir kolektyvinių ritualų sugretinimas bei Malinowskio skirties tarp religijos ir filosofijos tyrimas³⁷. Tačiau to nepakanka. Norint suvokti, kas yra šiandienos kultūra, reikia interpretuoti, nes kultūra – tai tekstų visuma, kurią reikia skaityti ir aiškintis joje glūdinčias prasmes: „kultūros formos gali būti laikomos tekstais, iš socialinės medžiagos sukurtais vaizdingais kūrinių.“³⁸ Todėl C. Geertzui dar priskiriami „poststruktūralisto, postmoderniosios etnografijos, literatūrinio bei intersubjektyvio antropologijos posūkių pradininko, kultūrinio reliatyvisto, metodologinio pliaralizmo bei anarchizmo šalininko“³⁹ epitetai, o jo antropologija vadinama interpretacine.

Anot C. Geertzo, viena iš mūsų pažinimo ypatybių yra ta, kad pažįstame protrūkiausiai. Kultūrinė analizė nėra tolydi, ji virsta trūkinėjančia, bet nuoseklia vis drąsesnių išpuolių seka. Kiekvieną tyrimą reikia pradėti nuo pačių ištakų. Nors pasitelkiami jau atrasti faktai ir sąvokos, išbandomos anksčiau sukurtos hipotezės, „naujas tyrimas ne tiek ropščiasi ant ankstesniųjų pečių, kiek varžydamosis lenktyniauja su jais“⁴⁰. Svarbiausia čia yra ne objektyvusis matmuo (argi šiais laikais kas nors drįstų kalbėti apie vieną objektyvią tiesą?..), bet tikėjimas: jeigu tyrinėjimas įtikinamesnis už ki-

tus, teigia C. Geertzas, tai yra žingsnis į priekį.

Teorija turi ne tik atitikti praeities faktus, bet ir „atlaikyti ateities tikrovę“: atsiradus naujų socialinių reiškinių ji privalo pateikti kitų galimų pagrįstų interpretacijų. „Teorinės idėjos nėra kaskart iš naujo sukuriamos tyrinėjant, – jos perimamos iš kitų giminingų tyrinėjimų ir kiek pakeistos pritaikomos naujoms interpretacinėms problemoms spręsti.“⁴¹

Analizė kaip fikcija

Ir vis dėlto kyla klausimas, kiek galima pasitikėti C. Geertzo išvadomis? C. Geertzas teigia, kad pastaraisiais metais vyksta intensyvus žanrų maišymasis ir neįmanoma nubrėžti griežtų ribų, kur yra filosofiniai tyrinėjimai („atrodantys kaip literatūros kritika“), moksliniai svarstymai („primenantys beletristinių *morceaux*“) ar dokumentų rinkiniai („skambantys kaip išpažintys“)⁴². Darosi sunku tiek apibūdinti autorius, tiek suklasifikuoti jų darbus, priskiriant juos konkrečiai lingvistikai, kritikai ar kultūros istorijai. Tekstai tarpusavyje susiję, todėl gana laisvai elgiamasi su įvairių tipų tekstais, savoms idėjoms pagrįsti cituojami tiek grožiniai, tiek mokslo veikalai, nutrinamos ribos tarp filosofijos, literatūrologijos, antropologijos, psichoanalizės, taigi C. Geertzo, kaip ir kitų naujojo istorizmo atstovų, tyrimai yra ir intertekstualūs, ir tarpdalykiniai, ir tam tikra prasme eklektiški. C. Geertzas atvirai prisipažįsta, kad, norėdamas suprasti kultūros istoriją, imsis tirti „bet ką“: „meną, religiją, ideologiją, mokslą, teisę, moralę, sveiką nuovoką...“⁴³

³⁷ Clifford Geertz, „Religija kaip kultūros sistema“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 98.

³⁸ Clifford Geertz, „Gilusis lošimas: pastabos apie Babilio gaidžių kapotynes“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 351.

³⁹ Arūnas Sverdiolas, „Cliffordo Geertzo kultūros antropologijos modelis“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, viii.

⁴⁰ Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 27.

⁴¹ *Ten pat*, 29.

⁴² *Ten pat*, 52–53.

⁴³ *Ten pat*, 33.

C. Geertzas nevengia kalbėti ir apie savo paties išgyvenimus, įspūdžius, jausmus, ir šią asmeninę patirtį pateikia kaip mokslinį projektą, todėl parankiausia tyrimo užrašymo forma jam yra esė – „trisdešimties ar trijų šimtų puslapių“⁴⁴. Teorinėmis sąvokomis C. Geertzas operuoja labai laisvai, pasitelkdamas palyginimus ir metaforas, todėl kartais jo tekstai supanašėja su grožine kūryba. Jis teigia, kad sukurti aprašymą, analizuoti – tai vaizduotės reikalaujantis veiksmas, o kiekvienas antropologinis tekstas, taip pat ir mito analizė, yra fikcija pradine šio žodžio reikšme (*fictio* – „sumodeliuota“, „padaryta“), o ne todėl, kad neatitinka tikrovės. Sukurti berberų genties vado, žydų pirklio ir prancūzų kareivio tarpusavio santykių 1912 metais aprašymą ir literatū-

⁴⁴ *Ten pat*, 27.

ros kūrinį (pvz., *Ponią Bovari*) tapatu, skiriasi tik sukūrimo sąlygos, metodai ir tikslai. Tačiau ir viena, ir kita yra *fictio*, „padaryta“, o tai suponuoja, kad pažinimo šaltinis yra „ne socialinė tikrovė, o mokslininkų išmonė“ ir kelia grėsmę objektyviam antropologinio pažinimo statusui. Objektyvus pažinimas – tik mitas: „kultūros analizė yra (ar turėtų būti) reikšmių spėjimas, spėjimų įvertinimas ir aiškinamųjų išvadų formulavimas remiantis sėkmingesniais spėjimais, o ne Reikšmės žemyno atradimas ir jo bekūnio landšafto žemėlapių brėžymas.“⁴⁵ „Išgirsti mitą“ – tai interpretuoti kitą kultūrą savo kultūros kalba kartu atrandant pačius bendriausius žmogiškojo mąstymo tiek psichologinius, tiek socialinius dėsningumus.

⁴⁵ *Ten pat*, 21.

LE MYTHE COMME UN ENSEMBLE DES INTERPRÉTATIONS DES CULTURES DANS L'ANTROPOLOGIE DE CLIFFORD GEERTZ

Neringa Mikalauskienė

Résumé

La méthode que Clifford Geertz appelle, lui-même, «une description dense» [thick description] peut être nommée une interprétation inductive parce qu'ici on passe de différentes formes de la culture aux conclusions générales: on commence par une analyse minutieuse («microscopique») des moindres phénomènes et on finit par des interprétations et des définitions plus globales. Le mythe se trouve introduit dans «les moindres phénomènes» et, en même temps, il apparaît comme agissant dans les différentes sphères de la vie. Le mythe «s'éparille» tant dans le langage quotidien, tant dans les normes réglant la vie sociale que dans la religion.

Pour Geertz le mythe est un système de symboles qui forme des motivations constantes de la conduite humaine. Ce système révèle une conception d'être

qui se manifeste dans le quotidien de la sorte que les motivations de la conduite se montrent réellement.

L'analyse du mythe, d'après Geertz, est inséparable de celle du rite qui fait, à son tour, partie du drame rituel où la distance entre le spectateur et l'acteur est abolie. La nature humaine, entraînée dans la magie du théâtre rituel, se voit transformée, et les êtres humains sont ainsi inscrits dans la société.

Le mythe est un fait culturel concret et il peut surgir dans de différents domaines de la vie. Il est possible donc de le traiter comme un moyen d'approche de toute la culture parce que celle-ci n'est qu'une totalité des systèmes convergents de significations: de la religion, de l'art, de l'idéologie, du droit ect.

Le mythe est lu, tout d'abord, comme un texte spécifique utile à l'analyse de la culture parce qu'il est un dépôt de symboles constants. Et la culture, d'après Geertz, effectue un contrôle symbolique de la conduite.

L'analyse du mythe est une fiction au premier sens du mot *fictio*: «modelé», «fait». Cette analyse n'est rien d'autre qu'une prévision des significations et son évaluation, une formulation des conclusions explicatives.

Gauta 2007-03-26
Priimta publikuoti 2007-04-12

Autorės adresas:
Visuotinės literatūros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: dangvyde@yahoo.com